зміщення $\hat{\beta}_n$, якщо множина дійсних точок спостереження $\{\xi_i, i \geq 1\}$ має не більше трьох граничних точок. Нехай μ – борельова міра на еліпсі Γ_{β_0}, породжена послідовністю $\{\xi_i, i \geq 1\}$.

Для виконання умови (coп) необхідно і достатньо, щоб міра μ була зосереджена більш ніж в трьох точках.

Залишилось перевірити виконання умови (vi) про невиродженість та відділеність від нуля власних чисел матриці V_n – суми n невід'ємих матриць рангу 1. Її можна сформулювати так: середнє арифметичне $x^T V_n x$, де x належить одиничній сфері з центром в початку координат, що дорівнює квадрату скалярного добутку $(G^\beta x)^2 / \| G^\xi \|^2$, відділене від нуля. Необхідно принаймні 5 різних матриць.

Для виконання умови (vi) необхідно і достатньо, щоб міра μ була зосереджена не менш ніж в п'яти точках.

У підсумку, для виконання умов (i)-(vi), міра μ повинна бути зосереджена не менш ніж в п'яти точках, наприклад, розподілена з деякою додатною щільністю по еліпсу або його дузі.

Умови леми 5 не виконуються, оскільки G^ξ перетворюється в $\vec{0}$ у центрі еліпса. А умови леми 6 – виконуються, отже, краще застосувати оцінки (10).

8. Висновки

Розглянуто оцінку ортогональної регресії у випадку неявної функціональної моделі з невідомим параметром σ, встановлено умови її неконзистентності, та знайдено перший член розкладу її асимптотичного відхилення. Оскільки для побудови покращеної оцінки не завжди можна беззастережно використовувати ті оцінки, що застосовувалися у випадку явної моделі, запропоновано альтернативні оцінки. В подальшому цікаво було б порівняти, які з них кращі для практичних застосувань. Також на прикладі моделі еліпсоїда проілюстровано значення умов (i)-(vi). Для подальшого уточнення оцінки потрібно поширити результати [6] на неявну модель – знайти другий член асимптотичного відхилення оцінки, та кращі оцінки σ^2, k_n, V_n.

1. *Репетацька Г.С.* Неконзистентність оцінки ортогональної регресії у векторній нелінійній моделі з похибками в змінних // Теорія ймовірності та математична статистика. – 2005. – Вип. 73 – С. 146-160. 2. *Fazekas I., Kukush A.G., Zwanzig S.* On inconsistency of the least squares estimator in nonlinear functional relations. Preprint. – Department of Statistics and Demography, Odense University, Denmark, 1998. 3. *Fazekas I., Kukush A., Zwanzig S.* Bias correction of nonlinear orthogonal regression // Ukrainian Mathematical Journal – 2001. – Vol. 56, № 8. – P. 1101-1118. 4. *Fuller W.A.* Measurement errors models. – Wiley, New York, 1987. 5. *Phanzagl J.* On the measurability and consistency of minimum contrast estimates // Metrika. –1969. –14. – P. 249-273. 6. *Repetatska G.* Modified orthogonal regression estimator in the quadratic errors-in-variables model // Theory of Stochastic Processes. – 2005. – Вип. 11(27), № 3-4. – P. 110-120.

Надійшла до редколегії 19.10.09

УДК 512.552

Н. Кайдан, асп.

САГАЙДАКИ СКІНЧЕННИХ КІЛЕЦЬ

В цій статті ми будемо розглядати правий та лівий сагайдаки скінченного комутативного кільця. Буде сформульовано та доведено теорему про ланцюгові скінченні кільця.

In this article we consider the right and left quivers finite commutative ring. Will be formulated and prove a theorem about chain finite rings

1. Вступ

Ми розглядаємо скінченні кільця з $1 \neq 0$. Скінченне кільце A називається розкладним, якщо A є прямим добутком двох кілець відмінних від нуля. В протилежному випадку кільце A називається нерозкладним.

Позначимо через R радикал скінченного кільця A. Будь-яке скінченне кільце A є артіновим з двох сторін кільцем і тому є напівдосконалим кільцем. Тоді правий (лівий) регулярний A-модуль A_A ($_A A$) має наступний розклад в пряму суму нерозкладних правих (лівих) проективних A-модулів: $A_A = P_1^{n_1} \oplus ... \oplus P_s^{n_s}$ ($_A A = Q_1^{n_1} \oplus ... \oplus Q_s^{n_s}$), де X^n пряма сума n копій модуля X. Модулі $P_1,...,P_s$ $(Q_1,...,Q_s)$ попарно неізоморфні.

Нехай $1 = f_1 + ... + f_s$ буде відповідним розкладом одиниці кільця A в сумму попарно ортогональних ідемпотентів, тобто $f_i A = P_i^{s_i}$. Тоді $_A A = Af_1 \oplus ... \oplus Af_s = Q_1^{n_1} \oplus ... \oplus Q_s^{n_s}$ – розклад напівдосконалого кільця A в пряму суму нерозкладних проективних правих (лівих) A – модулів, тобто $Af_i = Q_i^{n_i}$, де Q_i – нерозкладний проективний правий A – модуль ($i = 1,...,s$). Розглянемо двосторонній розклад Пірса кільця A:

$$A = \begin{pmatrix} A_{11} & A_{12} & \dots & A_{1s} \\ A_{21} & A_{22} & \dots & A_{2s} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ A_{s1} & A_{s2} & \dots & A_{ss} \end{pmatrix}$$

Двосторонній розклад Пірса радикала R кільця A має вигляд: $R = \bigoplus_{i,j} f_i R f_j, \quad i, j = 1,...,s$.

Пропозиція 1. *Нехай* $A = P_1^{n_1} \oplus ... \oplus P_s^{n_s}$ *– розклад скінченного кільця* A *в пряму суму нерозкладних проективних правих* A *– модулів і нехай* $1 = f_1 + ... + f_s$ *буде відповідним розкладом кільця* A *в пряму суму попарно ортогональних ідемпотентів, тобто* $f_i A = P_i^{s_i}$ *. Тоді радикал* R *кільця* A *має двосторонній розклад Пірса наступного вигляду:*

$$R = \begin{pmatrix} R_{11} & A_{12} & \dots & A_{1s} \\ A_{21} & R_{22} & \dots & A_{2s} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ A_{s1} & A_{s2} & \dots & R_{ss} \end{pmatrix},$$

де R_{ii} радикал кільця $f_i A f_i$, $A_{ij} = f_i A f_j \quad (i \neq j) \quad i, j = 1,...,s$.

Кільце $f_i A f_i$ ізоморфне кільцю $End_A(P_i^{s_i}) \simeq M_{n_i}(End(P_i))$, де $End_A(P_i) = \mathrm{O}_i$ є локальним кільцем. Через $M_n(B)$ позначається кільце всіх квадратних матриць порядку n з елементами кільця B .

Добре відомо, що $rad\, M_{n_i}(\mathrm{O}_i) = M_{n_i}(rad\, \mathrm{O}_i)$, де $rad\, B$ є радикалом кільця B . Покладемо $U_i = P_i / P_i R$, тоді $\overline{A} = A/R = U_1^{n_1} \oplus ... \oplus U_s^{n_s}$. Аналогічно покладемо $V_i = Q_i / RQ_i \quad (i = 1,...,s)$.

Модулі $U_1,...,U_s \quad (V_1,...,V_s)$ – це всі прості праві (ліві) попарно неізоморфні A – модулі.

Нагадаємо, що напівдосконале кільце A називается зведеним, якщо фактор кільце A/R є прямим добутком тіл. Це еквівалентно тому, що $n_1 = n_2 = ... = n_s = 1$.

Пропозиція 2. *Якщо* A *скінченне зведене кільце, тоді факторкільце* A/R *є прямим добутком* s *скінченних полів.*

Доведення випливає з теореми Веддербарна [1, с. 87].

Ми будемо розглядати правий та лівий сагайдаки скінченного кільця. Дамо означення сагайдака напівдосконалого нетерового справа кільця:

Нехай A напівдосконале нетерове справа кільце, $P_1,...,P_s$ – це всі попарно неізоморфні нерозкладні праві A – модулі. Розглянемо проективне накриття $R_i = P_i R \quad (i = 1,...,s)$, яке будемо позначати $P(R_i)$. Нехай $P(R_i) = \bigoplus_{j=1}^{s} P_j^{t_{ij}}$. Ми співставимо нерозкладним модулям $P_1,...,P_s$ точки $1,...,s$ на площині і з'єднаємо точку i з точкою j , де t_{ij} стрілка. Таку конструкцію графа назвемо правим сагайдаком, або просто сагайдаком для напівдосконалого нетерового справа кільця A і позначимо $Q(A)$. Аналогічно, може бути визначений і лівий сагайдак $Q'(A)$ для напівдосконалого нетерового зліва кільця. Правий сагайдак $Q(A)$ скінченно-вимірної алгебри A над полем K співпадає з сагайдаком Габріеля алгебри A .

Зауважимо, що сагайдак $Q(A)$ напівдосконалого нетерового справа кільця A співпадає з сагайдаком $Q(A/R^2)$.

Взагалі сагайдаком Q будемо називати будь-який скінченний набір точок, які зв'язані між собою скінченним числом стрілок. Звичайно точки позначаються номерами $1,2,...,s$. Тоді сагайдак Q задається своєю матрицею інцидентності:

$$[Q] = \begin{pmatrix} t_{11} & t_{12} & \dots & t_{1s} \\ t_{21} & t_{22} & \dots & t_{2s} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{s1} & t_{s2} & \dots & t_{ss} \end{pmatrix},$$

де t_{ij} – число стрілок, які йдуть з точки i в j . У випадку, коли з вершини i немає стрілок у вершину j , то $t_{ij} = 0$. Якщо стрілка σ сагайдака Q з'єднує точку i з точкою j , то i називається початком, а j називається кінцем стрілки σ . Це позначимо так: $\sigma : i \to j$.

Стрілка σ сагайдака Q у якої початок і кінець співпадають, називається петлею цього сагайдака.

Два сагайдака Q і Q' називаються ізоморфними, якщо між їх точками та стрілками можно установити взаємооднозначну відповідність, при якій начала і кінці відповідних стрілок переходять друг в друга.

Неважко переконатися в тому що $Q \simeq Q'$ тоді і тільки тоді, коли матриця інцидентності $[Q]$ і $[Q']$ можно перевести одне в інше одночасними перестановками одноіменних строк та столбців. Зокрема, сагайдак алгебри, визначений з точністю до ізоморфізма.

Нехай Q сагайдак. Шлях сагайдака Q – це впорядкований набір стрілок $\sigma_1,...,\sigma_k$ такий, що кінець стрілки σ_i співпадає с початком стрілки $\sigma_{i+1} \quad (i = 1,...,k-1)$. Кількість стрілок k називається довжиною шляху. Початок стрілки σ_1 називається початком шляху, а кінець стрілки σ_k – кінцем шляху. Будемо казати, що шлях з'єднує точку i с точкою j і записувати наступним чином: $\sigma_1 ... \sigma_k : i \to j$.

Сагайдак Q називається зв'язним, якщо множину його вершин не можна розбити на дві непорожні підмножини, такі що не перетинаються і між якими немає стрілок.

В протилежному випадку сагайдак Q називається незв'язним.

Теорема 1. *Скінченне кільце A є нерозкладним, тоді і тільки тоді, коли його сагайдак $Q(A)$ зв'язний.* [3, с. 64]

Для кожного поля K і кожного сагайдака Q ми будуємо K - алгебру $A_K(Q)$, яка називається алгеброю шляхів сагайдака Q над полем K.

Базис простору $A_K(Q)$ утворюватимуть всілякі шляхи сагайдака Q і набір символів ε_i (по одному для кожної точки i). Таким чином, всякий елемент $A_K(Q)$ однозначно записується у вигляді $\sum_{i-1}^{s} c_i\varepsilon_i + \sum c_{\sigma_1...\sigma_k}\sigma_1...\sigma_k$ (друга сума береться по всім шляхам сагайдака Q), де $c_i \in A_K$, $c_{\sigma_1...\sigma_k} \in A_K$. Символ ε_i зручно розглядати як шлях довжини 0 з початком і кінцем в точці i.

Визначимо добуток шляхів α та β, як шлях $\alpha\beta$, якщо кінець α співпадає з початком β, і як 0 – в іншому випадку. Іншими словами,

$$(\sigma_1...\sigma_k)(\tau_1...\tau_l) = \begin{cases} \sigma_1...\sigma_k\tau_1...\tau_l, & \text{якщо кінець } \sigma_k \text{ співпадає з початком } \tau_1, \\ 0 - \text{в іншому випадку.} \end{cases}$$

$$\varepsilon_i\sigma_1...\sigma_k = \begin{cases} \sigma_1...\sigma_k, & \text{якщо } i - \text{початок } \sigma_1, \\ 0 - \text{в іншому випадку.} \end{cases}$$

$$\sigma_1...\sigma_k\varepsilon_i = \begin{cases} \sigma_1...\sigma_k, & \text{якщо } i - \text{кінець } \sigma_1, \\ 0 - \text{в іншому випадку.} \end{cases}$$

$$\varepsilon_i\varepsilon_j = \begin{cases} \varepsilon_i, & \text{якщо } i = j, \\ 0, & \text{якщо } i \neq j. \end{cases}$$

Теорема: Для будь-якого сагайдака Q існує скінченне кільце A таке, що його сагайдак $Q(A)$ співпадає з Q.

2. Сагайдаки комутативних скінченних кілець

В [1, с. 237] сформульвана наступна теорема: комутативне кільце є напівдосконале тоді і тільки тоді, коли воно є скінченним прямим добутком комутативних локальніх кілець.

З цієї теореми випливає наступна структурна теорема для скінченних комутативних кілець.

Теорема 2. *Комутативне скінченне кільце є скінченним прямим добутком комутативних локальних скінченних кілець. Навпаки, всі кільця такого вигляду є комутативними скінченними кільцями.*

Для сагайдака нерозкладного скінченного комутативного кільця A можуть бути такі можливості:

1) $Q(A)$ є одна вершина без стрілок;

2) $Q(A)$ є одна вершина з однією петлею;

3) $Q(A)$ є одна вершина з n петлями;

У першому випадку кільце A є полем, у другому випадку кільце A є однорядним кільцем, у третьому випадку лівий сагайдак є однією вершиною з n петлями.

Звідси випливає така теорема: правий і лівий сагайдаки скінченного комутативного кільця співпадають.

3. Частинні випадки

Нам знадобиться наступна теорема:

Теорема 3. *Напівдосконале нетерове кільце A є напівланцюговим тоді і тільки тоді, коли факторкільце A/R^2 є напівланцюговим артіновим кільцем.* [3, с. 313]

Теорема 4. *Нехай A - скінченне кільце, R – його радікал. Припустимо, що сагайдак $Q(A)$ кільця A є простим циклом C_n:*

$$\begin{array}{ccccccccc} 1 & & 2 & & 3 & & n-1 & & n \\ \bullet & \to & \bullet & \to & \bullet & \to & \ldots\bullet & \to & \bullet \end{array}$$

Тоді кільце A є напівланцюговим.

Доведення: Доведемо, що факторкільце A/R^2 є напівланцюговим. Оскільки $Q(A) = Q(A/R^2)$, то сагайдак $Q(A/R^2)$ кільця A/R^2 є простим циклом C_n. Тоді кільце A/R^2 нерозкладне і його двобічний пірсовський розклад має вигляд:

$$\begin{pmatrix} D_1 & D_{12} & 0 & \dots & 0 & 0 \\ 0 & D_2 & D_{23} & \dots & 0 & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & D_{n-1} & D_{n-1n} \\ D_{n1} & 0 & 0 & \dots & 0 & D_n \end{pmatrix}$$

і $D_{12} = x_{12}D_2$, ..., $D_{n-1n} = x_{n-1n}D_n$, $D_{n1} = x_{n1}D_1$. Кільця $D_1,...,D_n$ є тілами (тобто кільцями без ненульових дільників нуля). Всі ці кільця скінченні, оскільки кільце A скінченне. Таким чином за теоремою Веддербарга, кільця $D_1,...,D_n$ є скінченними полями.

Множини $D_{ii+1}, i = 1,...,n-1$ і D_{n1} є $D_i - D_{i+1}$ – бімодулями при $i = 1,...,n-1$ і D_{n1} є $D_n - D_1$ – бімодулем.

При $i = 1,...,n-1$ відображення σ_i, що визначене за правилом $\alpha x_{ii+1} = x_{ii+1}\alpha^{\sigma_i}$, є мономорфізмом полів і ми отримуємо ланцюг вкладень:

$$D_1 \xrightarrow{\sigma_1} D_2 \xrightarrow{\sigma_2} D_3 \xrightarrow{\sigma_3} \dots \xrightarrow{\sigma_{n-1}} D_n .$$

Відображення $\sigma_n : \alpha x_{n1} = x\alpha^{\sigma_n}$ є мономорфізмом $\sigma_n : D_n \to D_1$

Добуток відображень $\sigma_{n-1},...,\sigma_1$ дає мономорфізм $D_1 \to D_n$. Оскільки кількість елементів b в D_1 і D_n скінченне, то кількість елементів b в D_1 менше, ніж кількість елементів b в D_n. Але, так як $\sigma_n : D_n \to D_1$ мономорфізм, то кількість елементів b в D_n не перебільшує кількість елементів b в D_1. Тоді всі відображення $\sigma_1,...,\sigma_n$ являються ізоморфізмами, всі поля $D_1,...,D_n$ ізоморфні. Тому A/R^2 є напівланцюговим справа і зліва кільцем.

За теоремою 3 скінченні кільця A і A/R^2 є напівланцюгові одночасно. Таким чином, якщо сагайдак $Q(A)$ скінченного кільця A є простим циклом випливає, що кільце A є напівланцюговим.

4. Висновки

У роботі було розглянуто правий та лівий сагайдаки скінченного комутативного кільця При цьому було сформульовано и доведено теорему, яка є узагальненням теореми О.О Нечаева про ланцюгові скінченні кільця.

1. *Дрозд Ю.А., Кириченко В.В* Конечномерные алгебры. – Киев: Изд. "Вища школа", 1980. – 192 с. 2. *Hazewinkel M., Gubareni N and Kirichenko V.V.,* Algebras, rings and modules. Vol. 1. Mathematics and its Applications, 575. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2004. 3. *Hazewinkel M., Gubareni N and Kirichenko V.V,* Algebras, rings and modules. Vol. 2. Mathematics and its Applications, 586. Springer, Dordrecht, 2007.

Надійшла до редколегії: 17.11.09

УДК 532.5

О. Зайцев, канд. фіз.-мат. наук, О. Хорошилов, канд. фіз.-мат. наук

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ГОДОГРАФА ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПРОСТОРОВОГО ОБТІКАННЯ КОНІЧНИХ ТІЛ ІЗ ВДУВОМ

При дослідженні надзвукового обтікання невісесиметричних конічних пористих тіл, скрізь поверхню яких здійснюється сильний вдув газу, для попереднього аналізу початкових параметрів застосовується графічна інтерпретація отриманих даних у площині годографа вектора швидкості.

At research of supersonic flow of unaxisymmetrical conical porous bodies with surface mass transfer for the preliminary analysis of initial parameters the graphic interpretation of the obtained data in a hodograph plane of velocity vector will be used

1. Вступ

На основі двошарової моделі високошвидкісного обтікання плоских пористих тіл при наявності інтенсивного поверхневого масообміну [3, 8] була розглянута низка двовимірних задач для надзвукового та гіперзвукового потоків, сформульовані й розв'язані відповідні крайові задачі [1, 2, 4]. Трьохвимірна математична модель надзвукового обтікання невісесиметричних конічних пористих тіл, скрізь поверхню яких здійснюється сильний вдув газу, побудована в [5], де запропонований метод отримання повного розв'язку задачі базується на ідеї послідовного визначення газодинамічних та геометричних параметрів в областях зовнішнього і внутрішнього потоків і наступного зрощування цих локальних розв'язків на поверхні контактного розриву за допомогою умови неперервності тиску. При цьому, в кожній області течії крайова задача зводиться до задачі типу Коші з початковими умовами, що містять довільні параметри, остаточне значення яких встановлюється після інтегрування системи рівнянь та виконання відповідних граничних умов. Основою алгоритму є два ітераційних процесу, один з яких вкладений у другий. На етапі проведення чисельних розрахунків важливим стає фактор вдалого визначення початкових значень довільних параметрів крайової задачі, що суттєво впливає на швидкість збіжності ітераційних процесів.

В даній роботі розглядається підхід, у якому для пришвидшення збіжності ітераційних процесів використовується графічна інтерпретація параметрів вісесиметричного конічного потоку у площині годографа вектора швидкості, що дозволяє виявити межі області існування розв'язку та проаналізувати їх залежність від низки вихідних параметрів задачі.